

VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

Бублик М.В.,
ад'юнкт кафедри криміналістики
та судової медицини Національної академії
внутрішніх справ

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ, ВЧИНЕНИХ НА ГРУНТІ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

Статтю присвячено дослідженню особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості. В ній розглядається історія виникнення поняття криміналістичної характеристики особи потерпілого, аналізуються погляди вчених з даного питання. Констатується зв'язок між особливостями особи потерпілого й злочинця, певна вибірковість у діях останнього. Розглянуто структуру особи потерпілого, особливості її формування та класифікацію потерпілих. Визначено віктимні ситуації, які виникають при вчиненні злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Ключові слова: потерпілий, злочинець, злочин, нетерпимість, розслідування злочинів, криміналістична характеристика.

Статью посвящено исследованию личности потерпевшего как элемента криминалистической характеристики преступлений

против жизни и здоровья личности, совершенных на почве расовой, национальной или религиозной нетерпимости. В ней рассматривается история возникновения понятия криминалистической характеристики личности потерпевшего, анализируются взгляды ученых по данному вопросу. Констатируется связь между особенностями личности потерпевшего и преступника, определенная избирательность в действиях последнего. Рассмотрена структура личности потерпевшего, особенности ее формирования, классификация потерпевших. Определены виктимные ситуации, возникающие при совершении преступлений против жизни и здоровья личности, совершенных на почве расовой, национальной или религиозной нетерпимости.

Ключевые слова: потерпевший, преступник, преступление, нетерпимость, расследование преступлений, криминалистическая характеристика.

The article investigates the victim as part of criminological characteristics of against life and health a person that are committed on the ground of racial, national or religious intolerance. Initially considered the history of the concept – forensic characterization and victim, analyses the views of scientists on the issue. Communication between features of victim’s identity and identity of offender, certain selectivity in action of last is stated. The structure of the individual victim and the peculiarities of its formation, considered the classification of victims. Definitely victimization situations that arise when committing of crimes against life and health a person that are committed on the ground of racial, national or religious intolerance.

Keywords: victim, offender, crime, intolerance, crime investigation, forensic characterization.

Постановка проблеми. В останні роки в поліетнічному українському суспільстві все більше зростають прояви ксенофобії. В свідомості громадян ксенофобія проявляється в формі стереотипів, які не усвідомлюються самими їх носіями; розсипана в засобах масової інформації в різноманітному вигляді, а саме: в помірно некоректних висловлюваннях на адресу представників певних ознак, таких як раса, мова, релігія,

національність, громадянство тощо; невинуватих за загальними або прямих шовіністичних звинувачень в політичних дискусіях; як найпростіший приклад, проявляється на вулиці в рідкісних, але жорстоких актах насильства щодо осіб з «неслов'янським» типом зовнішності.

Серед проявів різних видів ксенофобії найбільш серйозною й особливою занепокоєння викликає проблема насильства на расовому, національному чи релігійному ґрунті. Злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, як соціально-правове явище вивчаються різними юридичними науками. Але, саме перед криміналістикою постають завдання, спрямовані на розробку і впровадження в практику боротьби зі злочинністю науково обґрунтованих методів, способів і прийомів, які є надійним інструментом в роботі правоохоронних органів з виявлення та розслідування цих злочинів, оскільки саме тут відзначається явне відставання рівня наявних науково-методичних рекомендацій від нагальних потреб практики. У зв'язку з цим постає питання щодо місця й ролі окремих теоретичних концепцій у формуванні та вдосконаленні криміналістичної методики, передусім розробки питань криміналістичної характеристики злочинів.

Аналіз дослідження даної проблеми. У цілому, питанням криміналістичної характеристики злочинів науковцями у різні часи приділялася значна увага. В різний час дане питання досліджується вченими в галузі кримінального процесу та криміналістики. Серед них, Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, І. В. Басиста, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, Г. І. Власова, В. І. Галаган, А. В. Іщенко, В. А. Колесник, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші. Однак, на сьогоднішній день залишаються не до кінця вивченими питання криміналістичної характеристики злочинів, які вчиняються на ґрунті расової, національної або релігійної нетерпимості.

Метою статті є дослідження особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості є однією з найбільш важливих складових методики розслідування цих злочинів, оскільки має багатий інформаційний потенціал, що потрібен для визначення переліку обставин, що підлягають встановленню, висунення обґрунтованих слідчих версій та визначення основних напрямів розслідування з метою забезпечення швидкого і повного розслідування злочинів даної групи.

Деякі науковці називають особу потерпілого одним з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів проти особи [1, с. 16; 2, с. 56], оскільки потерпілий і характер його взаємозв'язку з суб'єктом кримінального правопорушення накладають відбиток і на механізм учинення злочинних діянь, і на особливості організації їх розслідування та профілактики [3, с. 12].

Один із засновників зарубіжної віктимології Ганс фон Гентіг зазначав, що «шляхом вибору жертви злочинець, навіть будучи в гумових рукавичках, залишає відбиток своїх пальців, що не стирається» [11, с. 18]. Цей вислів тонко й професійно ілюструє саме даний вид злочинності, адже перше, із чого розпочинається досудове розслідування зазначеного типу злочинів, це візуальна ідентифікація жертви.

Розвиваючи положення Ганса фон Гентіга, Е. Абдель Фаттах вказує, що злочинець обирає свою жертву не випадково, а згідно з точними критеріями й характеристиками [11, с. 18]. Тобто він стверджував, що, визначивши тип обраної жертви і середовища, в якому злочинець зробив свій вибір, можна з певною вірогідністю знайти злочинця. Проте, виходячи із цих двох посилок, можна дійти висновку: при вчиненні злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості злочинець та його жертва є потенційним кримінальним тандемом, дії якого певним чином взаємозумовлені і відображають свої характеристичні ознаки один на одного.

На думку В. Ю. Шепітька, вивчення особи потерпілого повинно здійснюватися за наступною програмою:

1) відомості анкетного характеру: стать, вік, місце народження, роботи або навчання, стаж, професія (фах), сімейний стан наявність родичів;

2) соціально-психологічні дані: тип темпераменту, риси характеру, емоційні прояви, особливості взаємодії (спілкування) в колективі (групі), схильність до лідерства чи підкорення, спосіб життя, коло найближчого оточення, друзі, наявність чи відсутність підвищеної конформності, агресивності, конфліктності;

3) особливості поведінки – до злочинної події, в момент вчинення злочину, після його вчинення;

4) незалежні характеристики: за місцем роботи чи навчання, за місцем проживання, за показаннями рідних, близьких чи найближчого оточення;

5) соціальні зв'язки: коло спілкування, найближчі знайомі, наявність конфліктних стосунків, характер загострення останніх та їх тривалість, особливості проведення вільного часу, наявність або відсутність спільного бізнесу, комерційна діяльність, специфіка групової поведінки, бажання вступити в певні мікрогрупи, їх спрямованість;

6) дані про суспільно-корисну діяльність: її особливості, професійні навички, отримання прибутків, володіння правом розпоряджатися матеріальними цінностями, обсяг правомочності, існування конфліктних стосунків у процесі виконання діяльності;

7) матеріальне становище: наявність майна, в тому числі і нерухомості, грошових вкладів, джерело збагачення, наявність або відсутність боргових зобов'язань, отримання кредитів і можливість погашення;

8) злочинний досвід: наявність або відсутність судимостей, зв'язки з кримінальними угрупованнями, дружні стосунки з особами, які притягувалися до кримінальної відповідальності;

9) причини віктимної поведінки: виконання певних професійних функцій; соціальна деформація особистості; наслідок її патологічного стану (тяжкий соматичний розлад здоров'я, психічне захворювання) тощо [4, с. 164, 165].

Р. С. Белкін виділяв фігуру потерпілого під час «класифікації злочинів, пов'язаних з об'єктом злочину

відповідно до особистості потерпілого», а також як одну з основ для створення «комплексів окремих методичних криміналістичних рекомендацій більшого ступеня спільності, що охоплюють декілька видів і навіть родів злочинних посягань, але вчинених в спеціальних умовах місця, часу або особами, які характеризуються тією чи іншою спільною для них відмінною ознакою».

До переліку подібних комплексів він включав:

- особливості методики розслідування злочинів проти іноземців;

- особливості методики розслідування злочинів проти осіб з дефектами та розладами психіки [5, с. 196, 212–214].

Під час розслідування досліджуваних злочинів, характеристика особи потерпілого має особливе значення оскільки властивості потерпілого дають підстави для висунення версій щодо мотивів злочину; факт належності потерпілого до певної раси, національності, релігії, конфесії має суттєве значення для кримінально-правової кваліфікації діяння; проявляється різниця у формально процесуальному визначенні потерпілого як суб'єкта кримінального процесу і особи, чії права порушені; для кримінально-правової кваліфікації діяння особливо важливими є поведінка потерпілого безпосередньо, до і під час вчинення злочину, а також факт попереднього знайомства потерпілого і підозрюваного до вчинення злочину та їх взаємовідносини.

Не можна залишити поза увагою той факт, що такі важливі елементи характеристики особи потерпілого, як вік, культурний та освітній рівень, психологічні, фізіологічні якості, риси й властивості, стать, соціальне походження, стан та статус не мають такого криміналістичного значення для розслідування злочинів такого виду, як приналежність потерпілого до певної раси, національності чи релігійної конфесії. Як відзначає А. В. Савченко, «ненависницьким» посяганням властива особлива підступна мотивація: расова, етнічна, релігійна ворожнеча та розбрат, сексуальна агресія, садизм, специфічна помста та інші низькі мотиви. Вчиняючи, здавалося б загальнокримінальні злочини проти особи чи власності, злочинці трансформують звичайну (некваліфіковану) чи

корисливу мотивацію у вузькоособистісну, реалізують свою ненависть...» [6, с. 174–177].

Злочини на ґрунті нетерпимості відрізняються від звичайних злочинів не тільки мотивацією злочинців. На відміну від потерпілих багатьох інших злочинних діянь, потерпілі від злочинів на ґрунті ненависті обираються винними на підставі того, що вони належать до певної групи, а не те, ким насправді вони є. У цьому зв'язку ми погоджуємося з твердженням, що коли об'єктом нетерпимості виступає окремий індивід, він сприймається злочинцем не як особистість, а як типовий представник, член іншої соціальної групи (етнічної, расової, конфесійної тощо) [7, с. 8]. Злочин є сигналом не лише безпосередньо потерпілому, але й більш широкій спільноті, членом якої вона є.

Суттєвою відмінною рисою злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості є їх трьохсторонній характер – обов'язкова наявність винних, потерпілих, а також тих, кому адресована інформація про ворожнечу або ненависть стосовно тієї чи іншої національності, раси або релігії. Найбільш незвичним і нетрадиційним є наявність третьої сторони, яка зазнає негативного впливу в результаті вчинення злочину. До третьої сторони відносяться будь-які представники тієї національності, раси або релігії, стосовно яких злочинці проявляють свою ворожнечу або ненависть, чиї почуття чи національну гідність принижують. Наприклад, за умови вчинення вбивства з мотивів національної нетерпимості, позбавлення життя конкретної особи виступає лише проміжною метою злочинців, оскільки основна мета – приниження національної гідності інших представників цієї національності; в іншому випадку необхідно визнавати інший мотив злочину. При цьому третьою стороною конфлікту, або другим потерпілим в широкому розумінні цього слова, буде будь-який представник цієї національності [8, с. 20–21].

У зв'язку з цим варто погодитися з думкою О. В. Шлегеля про те, що в деяких випадках особливості поведінки потерпілого й взаємні стосунки зі злочинцем сприяють зародженню злочинного умислу, стимулюють його антисоціальну установку, зумовлюють спосіб і вибір засобів учинення злочину, а в ряді

випадків є обов'язковими умовами вчинення злочину відносно конкретної особи [9, с. 15].

Потерпілими від злочинів етнорелігійного характеру, як правило, є представники великих рас: негроїдної або монголоїдної. Йдеться не тільки про представників «чистої раси», а й тих, у зовнішності яких явно домінують антропологічні ознаки саме вказаних вище рас. Як такі перш за все виступають:

- фізичні ознаки (від кольору шкіри до рис обличчя та волосяного покриву);

- зовнішні ознаки (одяг, аксесуари, прикраси, татуювання тощо).

Так, А. і Б. у нічний час, будучи в стані алкогольного сп'яніння, біля буд. № 10 по вул. Антонова в м. Києві помітили раніше незнайомого їм В. (громадянина Йорданії), який разом із знайомою Г. сиділи на лавці. Маючи умисел на приниження національної честі та гідності В., А. і Б., діючи спільно та узгоджено, підійшли до В. і брутально стали висловлювати своє негативне ставлення та неприязнь до нього як до особи арабської національності, ображати його за колір шкіри, заявляючи при цьому, що він не має права підтримувати стосунки, спілкуватись і сидіти з українськими дівчатами, а потім вирішили застосувати до нього фізичне насильство та вбити його. Реалізуючи цей спільний умисел, А. і Б. завдали В. численні удари руками й ногами в різні частини тіла, у тому числі щонайменше 15 ударів у голову, внаслідок чого потерпілому було заподіяно відкриту черепно-мозкову травму, перелом кісток лицьового скелету, склепіння та основи черепа, ушкодження твердої мозкової оболонки, що спричинило крововиливи під оболонки та в шлуночки головного мозку й розвиток набряку тканини головного мозку, від яких потерпілий невдовзі помер на місці події [10].

Висновки. Вивчення кримінальних проваджень (справ) досліджуваної категорії дозволило виявити, що потерпілими від злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості в 43,8 % випадків є громадяни багатьох країн далекого зарубіжжя (китайці, в'єтнамці, гвінейці, камерунці, ефіопи та ін.), в 39,4 % громадяни ближнього зарубіжжя (грузини, азербайджанці, таджики, узбеки, казахи, киргизи, туркмени і ін.), в 16,8 % громадяни України з „неслов'янським” типом зовнішності

(цигани, кавказці, корейці, татари, буряти, якути, кавказці і ін.). Отже, потерпілими від злочинів, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, можуть бути як громадяни України, так і іноземці, особи з подвійним громадянством, а також особи без громадянства. Випадки завдання шкоди життю і здоров'ю жінок, дітей, літніх людей при вчиненні злочинів проти життя та здоров'я особи на ґрунті ненависті поодинокі, але їх існування робить неможливим обмежити вік і стать потерпілого як елемента криміналістичної характеристики цих злочинів. Непоодинокими є випадки вчинення злочинів проти двох і більше осіб.

В свою чергу, знання та врахування інформації про особу потерпілого, як елемента криміналістичної характеристики злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, сприяє їх досудовому розслідуванню, зокрема, під час аналізу інформації про кримінальне правопорушення та побудови і висунення слідчих версій про обставини вчиненого злочину та осіб, причетних до його вчинення, формування програм розслідування та встановлення механізму злочину.

Література:

1. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений: [учеб. пособ.] / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Х. : Юрид. ин-т, 1985. – 93 с.

2. Селиванов Н. А. Криминалистическая характеристика преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Соц. законность. – 1977. – № 2. – С. 56–59.

3. Шиканов В. И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств : [учеб. пособ.] / В. И. Шиканов. – Иркутск : Иркутск. ун-т, 1979. – 43 с.

4. Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів / В. Ю. Шепітько // Проблеми законності : республік. між від. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад.. України, 2008. – Вип. 93. – С. 168–174.

5. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : пособие для преподавателей, адъюнктов, соискателей и слушателей учебных заведений МВД СССР: в 3 т. / Р. С. Белкин. – М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1979. – Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 407 с.

6. Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів / А. В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 1. – С. 174–177.

7. Ратинов А.Р. Ответственность за разжигание вражды и ненависти. Психолого-правовая характеристика / А. Р. Ратинов, М. В. Кроз, Н. А. Ратинова; под. ред. профессора А. Р. Ратинова. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2005. – 256 с.

8. Методика расследования преступлений, совершаемых на почве национальной или расовой вражды или ненависти / А. Я. Винников, Н. М. Гиренко, О. Н. Коршунова, А. В. Леухин, Е. Б. Серова ; под общ. ред. О. Н. Коршуновой. – СПб., 2002. – 92 с.

9. Шлегель О.В. Методика расследования преступлений против личности, совершаемых по мотиву национальной ненависти или вражды: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / О.В. Шлегель. – М., 2008. – 24 с.

10. Кримінальна справа № 5-1367к10 // Архів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України за 2010 рік.

11. Центров Е.Е. Криминалистическое учение о потерпевшем: [монография] / Е. Е. Центров. – М. : Изд-во Московского университета, 1988. – 159 с.

УДК 343.9

Литвин І.І.,

д-р юрид. наук, доцент,
директор ПВНЗ «Кіровоградський інститут
державного та муніципального управління
Класичного приватного університету»

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В статті здійснюється аналіз існуючих наукових підходів до розуміння поняття «запобігання злочинності», розглядається сучасний стан та причини виникнення злочинності в державі, а також визначаються перспективи на майбутнє. Враховуючи існуючі наукові підходи до розуміння поняття «запобігання